

Hospodářské noviny, 3. 9. 2008

Přijímání na výběrové školy podle abecedy

Štěpán Jurajda and Daniel Münich

CERGE-EI

Řazení osob na základě abecedního pořadí příjmení v abecedě je záležitost každodenního života. Běžně se podle abecedy řadí hráči týmů, autoři odborných článků, žáci a studenti v třídních knihách, v některých zemích tak mohou být řazeni studenti do lavic. Ale i firmy jsou často seřazeny podle abecedy, například v telefonních a jiných seznamech. Může toto všudypřítomné a zdánlivě neškodné řazení podle abecedy dávat těm na začátku abecedy nějakou výhodu? Tato otázka se občas stane předmětem celkem zajímavých debat. Například časopis *The Economist* před časem upozornil na skutečnost, že příjmení většiny dosavadních amerických prezidentů a britských premiérů začíná písmenem z počátku abecedy. Obecně však není toto téma detailně prozkoumané, především proto, že zpravidla nejsou k dispozici vhodná data.

S pořadím příjmení v abecedě poněkud překvapivě souvisí častý problém, před kterým stojí lidé a instituce, mají-li nediskriminačně udělit ceny v případě remíz ve sportu nebo přidělit veřejné statky a služby omezenému počtu zájemců, jako je například přidělování sociálních bytů nebo míst na školách. Ve většině případů jsou "vítězové" především určeni podle nějaké jejich charakteristiky, jako jsou například schopnosti či sociální situace. Ne vždy však tato kritéria stačí a pořadí příjmení v abecedě se přímo vnucuje jako neutrální rozhodčí kritérium podobné náhodné a tedy nezávislé loterii. Řazení lidí může hrát roli i jinak. Například van Ours a Ginsburg (2003) ukázali, že náhodné pořadí ve kterém muzikanti vystupují v instrumentálních soutěžích významně ovlivňuje jejich konečný úspěch a neúspěch. Hraje tam totiž role klesající pozornost hodnotících komisí.

V naší analýze se zaměřujeme na důležitost abecedního pořadí pro přístup k výběrovému vzdělání, což na rozdíl od hudebních soutěží ovlivňuje většinu populace.

Ptáme se, zda uchazeči o výběrové školy mohou být zvýhodněni (nebo znevýhodněni) u přijímacích zkoušek pořadím v abecedě (iniciál příjmení). Pokud umístění uchazeče v abecedě skutečně hraje nějakou roli, mělo by tomu tak být především v těch případech, kdy se uchazeči hlásí na školy s vysokým převisem poptávky, kde je větší pravděpodobnost, že bude třeba nějak spravedlivě rozhodnout mezi uchazeči se stejnými výsledky u přijímaček. Stejně tak některé vysoké školy mohou pořadím uchazečů v abecedě řešit nerozhodné situace, kdy několik uchazečů dosáhne u přijímaček stejně bodů a přijata může

být jen část z nich. Není nic snadnějšího než to prostě vzít podle abecedy, tedy od "A". Abecední pořadí může hrát roli i v samotném systému přijímacích zkoušek, kdy je seznam s charakteristikami studentů (jako je počet dosažených bodů u přijímaček a známky ze střední školy) připravován pro potřeby přijímací komise. V takových případech se může stát, že studenti s výsledky na hranici přijetí a nepřijetí, kteří jsou díky abecedě na začátku seznamu uchazečů, mají větší šanci se dostat do vybrané školy. Podobně u ústních zkoušek, pokud jsou součástí přijímaček, kde zase může platit, že zkoušející jsou pozornější a také "hodnější" během dopoledních hodin, kdy jsou zpravidla zkoušeni ti z počátku abecedy.

Náš výzkum byl zaměřen na statistické testování existence několika důsledků selektivního přijímacího mechanismu. Předně je nutné říci, že v České republice je přijímací procedura na sekundární a terciární úrovni na řadě škol velice selektivní. Naše analýza je založena na zkušenosti celého ročníku maturantů v ČR z roku 1999. Začali jsme analýzou úspěšnosti uchazečů v přijímacím procesu na české vysoké školy a zjistili jsme, že první písmeno příjmení skutečně má statisticky významný pozitivní vliv na pravděpodobnost přijetí. Tento vliv je patrný pouze u těch uchazečů, kteří byli na hranici přijetí a nepřijetí a není přítomen u nejlepších ani u nejslabších uchazečů.

Pokud některé školy řeší výběr nerozhodných případů uchazečů pomocí pořadí v abecedě, potom by to nutně vedlo k tomu, že uchazeči z konce abecedy přijatí na školy s velkým převisem poptávky budou v průměru schopnější než ti z kraje abecedy. Uvedme zjednodušující příklad. Představme si tři typy uchazečů podle jejich schopností: výborní, dobří a špatní. Dále předpokládejme, že na výběrové školy jsou výborní uchazeči přijati všichni, zatímco špatní uchazeči nejsou přijati vůbec. Dobrých uchazečů může výběrová škola přijmout pouze část a udělá to podle jejich pořadí v abecedě. V důsledku toho budou do výběrové školy přijati všichni výborní a dobří uchazeči z počátku abecedy. Z konce abecedy však budou přijati pouze ti výborní. Z toho nutně plyne, že průměrné schopnosti přijatých uchazečů na výběrovou školu budou vyšší u těch z konce abecedy než z počátku. Proto jsme existenci tohoto rozdílu statisticky zkoumali u výběrových středních škol na základě výsledků státních pilotních maturit z roku 1999. Naše výsledky potvrdily existenci popsaného efektu, který může být způsoben používáním abecedního řazení při přijímacím řízení na tyto střední školy. Následně jsme zjistili, že zaměstnanci z konce abecedy, kteří se nedostali na žádné výběrové školy, mají statisticky vyšší mzdy než podobně vzdělaní pracovníci z počátku abecedy. Statistiky tedy naznačují, že abecední řazení skutečně ovlivňuje přijímací proces, ale samozřejmě pouze na selektivních, tedy vysoce žádaných středních a vysokých školách v ČR.

Jak dále prověřit platnost našich výsledků? Naše argumentace je založena na abecedním pořadí podle příjmení, takže abecední pořadí křestního jména by podobný efekt mít nemělo. To také naše empirické výsledky potvrzují. Naše analýza žádný statisticky významný vliv abecedního pořadí iniciálu jména nezjistila.

Naše výsledky ukazují, že využívání zdánlivě náhodného pořadí podle abecedy může mít nezanedbatelný vliv v životě člověka. Mnoho omezených veřejných statků, v našem případě nedostatkové výběrové školy, musí být přidělovány pomocí nějaké formy loterie. V případě že se však některé řadící (loterijní) pravidlo používá opakovaně (přijímačky na střední a pak opět na vysokou školu), může docházet k systematickému zvýhodňování a diskriminaci některých skupin. Naše simulace například ukazují, že asi 5% studentů přijatých na české vysoké školy v roce 1999 by mělo být zaměněno za jiné nepřijaté, pokud by byl použit efektivnější systém přijímacích zkoušek, který by v nerozhodných případech uchazečů preferoval ty z konce abecedy. Jednoduché doporučení plynoucí z našeho výzkumu je toto: při přidělování veřejných služeb je vhodné přidělovat náhodná čísla v každém kole a vyvarovat se mechanismů, které v případě opakování výběru některé osoby systematicky zvýhodňují na úkor ostatních.